

Artur Czuchryta

Przemysł młynarski w województwie lubelskim w latach 1918-1939

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia 58, 149-160

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zakład Historii Nowożytnej
Instytutu Historii UMCS

ARTUR CZUCHRYTA

*Przemysł młynarski w województwie lubelskim
w latach 1918–1939*

L'industrie meunière dans la région de Lublin de 1918 à 1939

**Stan przemysłu młynarskiego w Lubelskiem
po I wojnie światowej**

W ostatnim ćwierćwieczu XIX wieku nastąpił dynamiczny rozwój młynarstwa lubelskiego. Proces ten uwidocznił się w postępie techniki młynarskiej, jak również w uruchamianiu nowych zakładów. Zmiany polegały na zastąpieniu kamieni młyńskich przez walce, a w młynach wodnych w miejsce kół wodnych zainstalowano turbiny. Jednym z największych młynów był powstały w 1881 r. Młyn Amerykański Wodno-Parowy „Adolf i Henryk Bracia Krausse”. Posiadał on m.in. 5 złożeń kamieni i bardzo dużą turbinę wodną o mocę 120 KM.¹

Z większych młynów uruchomionych w latach osiemdziesiątych XIX w. na uwagę zasługują trzy zakłady: młyn o 7 złozeniach należący do Józefa Kupfera w Chełmie, młyn Josefa Mejera w Wólce Infulackiej w powiecie zamojskim oraz młyn działający w Piaskach pod Lublinem założony przez spółkę Żydów — Blechmana, Erlicha i Herszenfelda.²

---

¹ B. Mikulec: *Przemysł Lubelszczyzny w latach 1864–1914*, Lublin 1989, s. 90.

² *Ibid.*, s. 90.

Na początku XX w. kontynuowany był rozwój młynarstwa lubelskiego, np. w 1910 r. uruchomiono młyn elektrowalcowy L. Kahana w Zamościu.³

Okres I wojny światowej nie tylko zahamował rozwój młynarstwa lubelskiego, ale spowodował dotkliwe straty w tej branży przemysłu. Już w 1915 r. w głąb Rosji były wywożone m.in. urządzenia fabryczne i części zamienne. W okresie okupacji niemieckiej i austriackiej proces dewastacji postępował dalej. W 1917 roku na obszarze byłej guberni lubelskiej (obejmującej 10 powiatów) było nieczynnych 40,5% młynów parowych i 39,7% młynów wodnych.⁴

Tab. 1. Zniszczenia wojenne zakładów przemysłu młynarskiego na obszarze wschodnich powiatów byłej guberni lubelskiej (fabryki zniszczone lub zdemontowane)

Wyszczególnienie	Liczba fabryk	Wartość w rublach
Młyny i wiatraki	80	1 444 822
Zakłady przemysłu spożywczego ogółem	120	6 235 830

Źródło: H. Wiercieński: *Ziemia Chełmska i Podlasie. Rys historyczny i obraz stanu dzisiejszego*, Warszawa 1919, s. 41.

Jak wynika z tabeli 1, w czasie działań wojennych na obszarze wschodnich powiatów byłej guberni lubelskiej zniszczono lub zdemontowano 80 młynów i wiatraków, tj. 66,7% ogółu zakładów przemysłu spożywczego. W liczbie zniszczonych fabryk młynarstwo poniosło więc największe straty, spośród pozostałych branż przemysłu spożywczego (w dalszej kolejności przemysł gorzelniczny i cukrowniczy). Pod względem wartości zniszczonego majątku straty młynarstwa też były duże i odpowiadały 23,2% ogółu zakładów.

Proces odbudowy młynarstwa lubelskiego odbywał się powoli i głównie w oparciu o zasoby finansowe poszczególnych właścicieli.

Lata 1919–1923 były okresem odbudowy zniszczonego przez wojnę kraju. Okres ten cechowała szalejąca inflacja i polityka państwa zwana „etatyzmem”, a wyrażająca się w działalności reglamentacyjnej, m.in. celnej, kredytowej. Mimo tych trudności w 1921 r., jak podaje H. Wiercieński, odbudowano i uruchomiono 63 zakłady lubelskiego przemysłu rolno-spożywczego. Z tej liczby na przemysł młynarski przypadło 17 zakładów, tj. 11 młynów

³ *Ibid.*, s. 90, s. 166.

⁴ R. Orłowski: *Z dziejów przemysłu w Lubelskiem w latach 1918–1974*, [w:] *Z problematyki przeobrażeń społeczno-gospodarczych w Lubelskiem*, pod red. Z. Mityury i R. Orłowskiego, Lublin 1992, s. 195.

motorowych, 3 wodne, 1 parowy i 2 wiatraki.⁵ Proces odbudowy zasadniczo zakończył się w pierwszej połowie lat dwudziestych.

Produkcja

W 1921 r. liczba funkcjonujących na Lubelszczyźnie młynów osiągnęła poziom z 1914 r., tj. 314 młynów, w tym 20 parowych i dużych wodnych.⁶ Jednak ich produkcja nie osiągnęła jeszcze poziomu sprzed I wojny światowej. Jak twierdził znawca tej branży przemysłu, A. Dzik, największe lubelskie młyny jeszcze w 1924 r. nie osiągnęły tego poziomu.⁷ W 1924 r. produkcja największych młynów województwa lubelskiego stanowiła od 33,3 do 75,0% stanu przedwojennego.

Tab. 2. Produkcja młynów lubelskich w latach 1928–1937 (I–VII kat.)

Rok	Przemiał zboża w tys. ton		Procentowy udział województwa lubelskiego w ogólnym przemiale zboża
	w Polsce	w województwie lubelskim	
1928	3150	228	7,2
1929	3289	270	8,2
1930	3580	289	8,1
1931	3546	288	8,1
1932	3392	280	8,2
1933	3672	292	7,9
1934	3885	358	9,2
1935	4202	394	9,4
1937	4114	431	10,5

Źródło: M. Eckert: *Przemysł rolno-spożywczy w Polsce w latach 1918–1939*, Poznań 1974, s. 239; *Sprawozdanie Izby Przemysłowo-Handlowej w Lublinie za rok 1931* (dalej: SIPHL), Lublin 1932, tab. XXXVI; SIPHL za rok 1935..., s. 190; *Statystyka Przemysłowa 1935* (dalej: St.Prz.), „Statystyka Polski” (dalej: „St.Pol.”) 1937, z. 52, s. 181; St.Prz. 1937, [w:] „St.Pol.” 1938, z. 97, s. 201.

Jak wynika z tabeli 2, w młynach Lubelszczyzny do 1930 r. wzrastał przemiał zboża, podobnie zresztą i w pozostałych częściach kraju. Kryzys 1929 r. dotknął całe młynarstwo, a na terenie województwa lubelskiego produkcja mąki przewyższała przeszło trzykrotnie konsumpcję.⁸

⁵ H. Wiercieński: *Statystyka województwa lubelskiego na rok 1921/1922*, Lublin 1922, s. 18–19.

⁶ „Reklama”, 1921, nr 3–4, s. 10–11. Dane te nie są pełne, ponieważ nie obejmują najmniejszych zakładów, tj. młynów-wiatraków.

⁷ A. Dzik: *Młynarstwo w Polsce*, Warszawa 1928, s. 27.

⁸ SIPHL za rok 1931..., s. 18.

W czasie kryzysu młynarstwo lubelskie poniosło poważne straty na skutek: spadku cen zbóż i produktów mącznych, prowadzenia konkurencji pomiędzy młynami handlowymi a gospodarczymi, konieczności udzielania długoterminowych kredytów, stosowania przez władze administracyjne cen maksymalnych na przetwory mączne i wyższych taryf kolejowych przy transportach poza teren województwa.⁹

Z danych zawartych w tabeli 2 wynika, że najniższy poziom produkcji w okresie kryzysu odnotowało młynarstwo lubelskie w 1932 r., a od 1933 r. produkcja stale rosła i w 1937 r. stanowiła 159,6% produkcji z 1929 r. Należy też stwierdzić, że zwiększył się procentowy udział województwa lubelskiego w ogólnym przemiele zboża z 7,2% w 1928 r. do 10,5% w 1937 r.

Tabela 3 ukazuje produkcję kilku największych młynów lubelskich w 1934 roku. Na jej podstawie można stwierdzić, że 9 największych zakładów osiągnęło produkcję 46 562 ton o wartości blisko 9 mln złotych. Powyższa wielkość produkcji odpowiadała 13% wytwórczości tej branży na Lubelszczyźnie.

Wielkość przemiału pszenicy stawiała województwo lubelskie (12,2%) w 1935 r. na drugim miejscu w kraju po województwie wołyńskim (14,1%). W dalszej kolejności były województwa: warszawskie (10,8%), poznańskie (10,1%), łódzkie (10,0%), tarnopolskie (8,3%), pomorskie (7,9%), lwowskie (6,5%), krakowskie (5,6%), stanisławowskie (4,9%), kieleckie (4,4%), białostockie (2,3%), śląskie (1,0%), wileńskie (0,9%), nowogrodzkie (0,5%) i poleskie (0,4%).

Pod względem wielkości przemiału żyta województwo lubelskie (7,1%), plasowało się w 1935 r. na piątym miejscu w kraju, po województwach: poznańskim (18,0%), łódzkim (14,5%), warszawskim (13,4%) i pomorskim (8,4%). W młynach lubelskich przeważał przemiał pszenicy i żyta, ponieważ w 1935 r. stanowił 84,1% ogólnego przemiału.¹⁰

Młynarstwo należało do tych branż przemysłu spożywczego, które były rozbudowane organizacyjnie. W 1921 r. powstało w Poznaniu Zjednoczenie Młynów Handlowych, które w sumie obejmowało 40 młynów dużych i małych. W 1919 r. rozpoczął działalność w Warszawie Związek Młynów Polskich, do którego należało około 3 tysiące młynów.

Na terenie Lubelszczyzny został utworzony w 1929 r. Lubelsko-Wołyński Związek Młynarzy. Celem jego było m.in. ustalanie cen na zboże i mąkę, obrona interesów właścicieli młynów, wzajemna pomoc w sprawach handlo-

⁹ SJPHL za rok 1932... , s. 22.

¹⁰ *Statystyka Przemysłowa 1935* (dalej: St.Prz.), „Statystyka Polski” (dalej: „St.Pol.”) 1937, s. 52, 181.

Tab. 3. Produkcja większych młynów lubelskich (tzw. handlowych) w 1934 r.

Nazwa firmy i zakładu	Wysokość produkcji w tonach	Wartość produkcji w zł	Miejsce prowadzonej działalności
Adolf i Henryk Bracia Krausse	4 505	1 227 387	Lublin
Młyn Centralny B. Ślimak	12 435	1 753 773	Lublin
B. Aroniak, M. Nusbaum i A. Ciepeliński	2 320	434 221	Radzyń
Młyn Braci Kahan i Galis	4 270	877 580	Zamość
M. Frenkiel dzierżawca młyna Ledermana	1 713	260 000	Chełm
Młyn Walcowy „Industria”	5 818	1 708 319	Chełm
Młyn Uniwersalny M. Pomeranc i S-ka	3 622	727 800	Chełm
Młyn firmy A. Brandt i Regel	6 307	1 017 183	Hrubieszów
Młyn „Piaski” B. Ślimak	5 572	848 000	Lublin

Źródło: Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Urząd Wojewódzki Lubelski (dalej: UWL), sygn. 697, k. 151.

wych. Do zarządu związku weszli: Izaak Słobotkin (prezes), Edward Krausse (pierwszy wiceprezes), Chaim Chandelis (drugi wiceprezes), Aleksander Kowalski (sekretarz), Michał Chejn, Teofil Zalewski, Izaak Lederman, Chaskiel Zytzer, Franciszek Sawicki, Jojne Frydman, Lejba Armanik, Szewel Brocki i Josek Jakiwa.¹¹ Lubelsko-Wołyński Związek Młynarzy liczył ogółem 23 członków-właścicieli młynów handlowych.

Postęp techniczny

Młynarstwo należało do tych branż przemysłu spożywczego, które pod względem technicznym były bardzo zróżnicowane. Na Lubelszczyźnie (i w Polsce) przez całe XX-lecie funkcjonowały drobne młyny gospodarcze,

Tab. 4. Liczba młynów w województwie lubelskim według źródła energii w 1930 i 1936 r.

Rodzaje młynów	1930	1936	$\frac{1936}{1930}$
Motorowe i parowe	365	426	116,7
Wodne	430	420	97,7
Wiatraki	638	639	100,2
Razem	1433	1485	103,6

Źródło: SIPHL, za rok 1931..., tab. XXVI; SIPHL za rok 1936..., s. 52, s. 202.

¹¹ APL, *Starostwo Powiatowe Lubelskie* (dalej: SPL), sygn. 1430, k. 193; „Ziemia Lubelska”, 1929, nr 348, s. 3.

w których proces produkcji był prowadzony prymitywnymi metodami. Tylko niektóre z tych zakładów miały napęd ręczny lub konny, a część z nich ropowy i gazowy (motory o mocy 20–35 KM). Przeważającą część młynów gospodarczych stanowiły małe młyny wodne i wiatraki, w których zboże mielono za pomocą kamieni (tzw. złożenie).

Jak wynika z tabeli 4, wzrosła liczba młynów motorowych i parowych, z reguły większych. Jednak na strukturze młynarstwa lubelskiego ciążyła znaczna liczba wiatraków (43,0–44,5% ogółu zakładów), utrzymująca się prawie na tym samym poziomie. W omawianym okresie było widoczne zmniejszenie się liczby młynów wodnych, a wynikało to z lokalnych warunków, w jakich przyszło tym zakładom działać, np. młyny wodne w powiecie zamojskim zaczęły w latach trzydziestych podupadać z powodu osuszania się łąk i braku wody.¹²

Do drugiej, mniej licznej, grupy należały młyny handlowe. Były to duże zakłady, dobrze wyposażone technicznie, w których zapasy zboża wystarczały na dwutygodniowy przemiał.

Tab. 5. Moc silników w wybranych większych młynach lubelskich (handlowych) w 1934 r.

Nazwa firmy i zakładu	Moc silników w KM	Miejsce prowadzonej działalności
Adolf i Henryk Bracia Krausse	390	Lublin
Młyn „Piaski” B. Ślimak	250	Lublin
B. Aroniak, M. Nusbaum i A. Ciepeliński	175	Radzyń
Młyn Centralny B. Ślimak	150	Lublin
Młyn Walcowy „Industria”	150	Chełm
Młyn Uniwersalny M. Pomeranc i S-ka	120	Chełm
Młyn Braci Kahan i Galis	80	Zamość
Młyn firmy A. Brandt i Regel	80	Hrubieszów

Źródło: APL, UWL, sygn. 697, k. 151.

Z danych zawartych w tabeli 5 wynika, że spośród 8 młynów, 3 pierwsze dysponowały mocą 815 KM (tj. 58,4%) i przeważały nad pozostałymi. Do największych należał młyn „Adolf i Henryk Bracia Krausse” w Lublinie. Zakład posiadał maszynę parową o mocy 304 KM i turbinę wodną o mocy 76 KM. Był też wyposażony w 10 par walców o długości 12 metrów.¹³

W grupie młynów handlowych postęp techniczny wyrażał się w zwiększeniu liczby par walców i ich długości. Za przykład może posłużyć Młyn

¹² APL, Izba Skarbowa w Lublinie (dalej: ISL), sygn. 15.

¹³ APL, ISL, sygn. 4, k. 24; „Roczniki Polskiego Przemysłu i Handlu” (dalej: RPPiH) 1938, poz. 6340.

„Piaski” B. Ślimaka w Lublinie. Gdy w 1927 r. zakład ten posiadał 12 par walców o długości 11,5 m, to w 1938 r. był wyposażony w 17 par walców o długości 14 metrów.¹⁴

Wśród młynów lubelskich do największych i najnowocześniejszych należał młyn Państwowych Zakładów Przemysłowo-Zbożowych w Warszawie (PZPZ). Zakład ten został ulokowany w Lublinie przy ul. Wrotkowskiej 5, a jego budowę rozpoczęto w 1924 roku z inicjatywy władz wojskowych. Zainstalowano w nim 13 par walców o długości 24,4 m.¹⁵ Młyn dysponował zdolnością przemiałową 79 t na dobę, w tym mógł przerobić 49 t żyta, 20 t pszenicy i 10 t jęczmienia.¹⁶

Dobrze były wyposażone inne młyny handlowe np. Młyn „Industria” J. Sztula, Braci I. i L. Lederman i J. Rolnika w Chełmie; Młyn Parowy B. Aroniaka, M. Nusbauma i A. Ciepelińskiego w Radzynie Podlaskim; Młyn Wodno-Parowy T. Zalewskiego, Sz. Lemberga i S-ki we Włodawie; Młyn Sokołowskich Zakładów Rolniczo-Przemysłowych S-ka z o.o.

W młynarstwie lubelskim ciekawostką był fakt, iż część młynów lubelskich została sprzężona z wytwórczością o innym charakterze, np. z tartakami, olejarniami. W 1938 roku pracowało na Lubelszczyźnie 5 tego typu zakładów (4 młyny-tartaki, 1 młyn-olejarnia): Młyn „Piaski” B. Ślimaka i Młyn Motorowy i Tartak „Progress” B. Friedlendera i S-ki w Tyszowicach (pow. tomaszowski), Zakłady Przemysłowo-Handlowe w Kraśniku S-ka z o.o., Przemysł Leśny M. Klajnera w Kopyłowie (pow. hrubieszowski) i (młyn-olejarnia) Młyn Wodno-Parowy T. Zalewski, Sz. Lemberger i S-ka we Włodawie.¹⁷

Wykorzystanie zdolności produkcyjnej młynarstwa lubelskiego było niezadowalające i według S. Śliwy wynosiło 38,4% (w Polsce 43,3%).¹⁸ Wynikało to z faktu, iż cała branża młynarska była nadmiernie rozbudowana w stosunku do możliwości zbytu na rynku krajowym. Duże obciążenia podatkowe i brak kapitałów obrotowych dodatkowo negatywnie wpływały na możliwości wykorzystania zdolności produkcyjnych. Wzajemna konkurencja młynów handlowych i gospodarczych również przyczyniała się do niewykorzystania zdolności produkcyjnych, np. młyny handlowe starały się wejść ze swoimi produktami na tereny wiejskie.

Jednym z najważniejszych kryteriów postępu technicznego w branży młynarskiej był rozwój sieci elewatorów. Od tego zależało uzyskanie czy-

¹⁴ *Ibid.*, poz. 6341. Młyn mieścił się w Lublinie przy ul. Młyńskiej 7.

¹⁵ RPPiH 1934, poz. 4410.

¹⁶ „Młynarz Polski” 1931, nr 5, s. 74.

¹⁷ RPPiH 1938, poz. 6320, poz. 6341, poz. 6563, poz. 6506, poz. 6534.

¹⁸ S. Śliwa: *Przemysł młynarski*, Poznań 1935, tabela (dalej: tab.) 9 i 11.

stego ziarna do przemiału. W okresie międzywojennym państwo popierało budowę elewatorów i oddało ją w ręce Państwowego Banku Rolnego i Specjalnej Podkomisji Inwestycyjnej. Wpływ na decyzję budowy miały też sfery wojskowe. Właśnie z ich inicjatywy rozpoczęto w 1924 r. budowę elewatora w Lublinie (24 tys. t poj.), który w omawianym okresie był największym polskim elewATOREM.¹⁹ Władze wojskowe liczyły się z możliwością przeznaczenia elewatora na magazynowanie owsa i żyta potrzebnego dla armii. W 1927 r. elewator razem z wybudowanym młynem przekazano PZPZ. Całość kosztów budowy elewatora oszacowano na około 10 mln zł.²⁰

Akcja budowy spichlerzy zbożowych na Lubelszczyźnie nasiliła się w drugiej połowie lat trzydziestych. Na przełomie lat 1936/1937 zostały oddane do użytku elewatory w Siedlcach (500 t poj.) i Zamościu (500 t poj.). W roku następnym rozpoczęły działalność elewatory w Bezwoli (300 t poj.) i Tomaszowie Lubelskim (300 t poj.) wyposażone w urządzenia do mechanicznego czyszczenia zboża.²¹ Projektowano też budowę spichrzów w Łukowie, Kraśniku i Białej Podlaskiej.

Kapitały

Kapitał w lubelskim przemyśle młynarskim występował pod trzema postaciami: spółki akcyjnej, spółki z ograniczoną odpowiedzialnością i jako własność indywidualna. Ten ostatni typ własności zdecydowanie dominował w tej branży przemysłu. W ogólnej swej masie występował w młynarstwie kapitał drobnotowarowy, którego majątek nie przekraczał kilku tysięcy złotych. Z reguły kapitał taki posiadały małe młyny, tzw. gospodarcze, gdzie właściciel i jego najbliższa rodzina byli jednocześnie jedynymi pracownikami. Jedynie młyny handlowe posiadały duży kapitał, będąc własnością indywidualną, lub spółkowe.

W tabeli 6 został przedstawiony kapitał w młynach handlowych w 1937 r. Z tabeli tej wynika, że również w młynach handlowych dominowała własność indywidualna (92,1% wartości kapitału), a spółkowa (7,9%) odgrywała o wiele mniejszą rolę. Oprócz wymienionych w tabeli 6 Zakładów Przemysłowych Młyn i Tartak Parowy „Piaski”, w formie spółki akcyjnej były też zorganizowane: Hrubieszowski Młyn Parowy SA, Zakłady Rolniczo-Przemysłowe SA w Białej Podlaskiej oraz Młyny i Kaszarnie Lubelskie SA w Lu-

¹⁹ „Młynarz Polski” 1931, nr 5, s. 74.

²⁰ *Ibid.*, s. 74.

²¹ *Sprawozdanie Lubelskiej Izby Rolniczej* (dalej: SLIR) za rok 1936/1937..., s. 161–162; SLIR za rok 1937/1938..., s. 127.

Tab. 6. Kapitał w przemyśle młynarskim woj. lubelskiego w 1937 r. (młyny handlowe)

Przedsiębiorstwo	Rodzaj własności	Wysokość kapitału w 1937 r. w zł	Miejscowość
Młyn „Industria”	Indywidualna	700 000	Chełm
Młyn Elektro-Walcowy Bracia Kahan i Galis	Indywidualna	282 157	Zamość
Zakłady Przemysłowe Młyn i Tartak Parowy „Piaski”	Spółka akcyjna	30 000*	Lublin
Zakłady Przemysłowo-Handlowe	Spółka z o.o.	42 840	Kraśnik
Młyn „Rekord”	Indywidualna	42 000	Krasnystaw
Młyn Nowoczesny Bracia Jan i Jacenty Maksjanowie	Indywidualna	25 000	Międzyrzec Podlaski
Młyn „Nadzieja” Hersz Lejb Lajner i Abus Rab	Indywidualna	20 000	Chełm
Młyn Motorowy Józef Hawryluk i Roman Szymański	Spółka z o.o.	20 000	Komarówka Podlaska
Młyn Motorowy A. Hechtkopf i M. Felhender	Indywidualna	8 000	Zamość
Młyn Icek Dubecki i Heszal Lorber	Indywidualna	5 000	Chełm

Źródło: RPPiH 1938, poz. 6229, poz. 6231, poz. 6232, poz. 6306, poz. 6319, poz. 6320, poz. 6370, poz. 6545, poz. 6547, poz. 6587

* Symbol ten oznacza wysokość kapitału zakładowego.

blinie. Ostatnie dwa zakłady były przykładem nowo powstałych młynów handlowych w 1924 i 1927 roku.²²

W przemyśle młynarskim Lubelszczyzny nominalna wartość akcji była zróżnicowana. Młyny i Kaszarnie Lubelskie SA w Lublinie dysponowały akcjami o nominalnej wartości 100 złotych. Natomiast Zakłady Rolniczo-Przemysłowe SA w Białej Podlaskiej oraz Zakłady Przemysłowe Młyn i Tartak Parowy „Piaski” w Lublinie SA posiadały akcje o nominalnej wartości 10 złotych.²³ Emisja akcji o niskiej wartości nominalnej była obliczona na pozyskanie drobnych kapitałów.

Młynarstwo lubelskie było poważnym dostawcą mąki na rynku krajowym. Produkty młynów lubelskich były lokowane w województwach: kra-

²² SIPHL za rok 1929..., s. 96; „Przegląd Gospodarczy”, 1924, z. 4, s. 178. Założycielami spółki akcyjnej pod nazwą „Hrubieszowski Młyn Parowy, Spółka Akcyjna” byli w 1923 r. ziemianie: Władysław Podhorecki, Kazimierz Podhorecki i Józef Rulikowski. Młyn działał w osadzie Pobereżany pod Hrubieszowem. Jego kapitał zakładowy był podzielony na 10 000 sztuk akcji, z których 1/3 to imienne i 2/3 na okaziciela.

²³ *Ibid.*, s. 96.

kowskim, lwowskim, stanisławowskim, kieleckim, warszawskim, śląskim i wileńskim. Wywóz na te rynki odbywał się głównie poprzez duże młyny handlowe, które posiadały własne biura sprzedaży, przedstawicielstwa lub składy np. Młyn Elektro-Walcowy Braci Kahan i Galis miał biuro sprzedaży w Warszawie oraz przedstawicielstwa w: Katowicach, Chrzanowie, Przemyśle, Lwowie i Nowym Sączu.²⁴

Siła robocza

Przemysł młynarski, podobnie jak pozostałe branże przemysłu spożywczego, był wybitnie sezonowy. Powodowało to wzrost zatrudnienia w okresie kampanii i jego spadek po jej zakończeniu. Młynarstwo cechowało się długimi sezonami przerobowymi, tj. powyżej 200 dni (podobnie m.in. jak drożdźnictwo, przemysł mięsny). Wynika z tego wniosek, że w młynarstwie były wahania w zatrudnieniu, ale nie tak duże jak np. w cukrownictwie czy krochmalnictwie.

Tab. 7. Zatrudnienie w większych młynach lubelskich (handlowych) w 1934 r.

Nazwa firmy i zakładu	Liczba zatrudnionych robotników od 1 VII do 31 XII 1934 r.	Zmiany procentowe w zatrudnieniu robotników w porównaniu z I półroczem 1934 r.	Miejsce prowadzonej działalności
Adolf i Henryk Bracia Krausse	50	0	Lublin
Młyn Centralny B. Ślimak	40	0	Lublin
B. Aroniak, M. Nusbaum i A. Ciepeliński	22	0	Radzyń
Młyn Braci Kahan i Galis	26	+18,2	Zamość
M. Frenkiel, dzierżawca młyna Ledermana	25	0	Chełm
Młyn Walcowy „Industria”	38	+2,7	Chełm
Młyn Uniwersalny M. Pomeranc i S-ka	22	0	Chełm
Młyn firmy A. Brandt i Regel	19	-5,0	Hrubieszów
Młyn „Piaski” B. Ślimak	40	—	Lublin

Źródło: APL, UWL, sygn. 697, k. 151.

0 oznacza, że zatrudnienie było na takim samym poziomie w I i II półroczu 1934 r.

— Symbol ten oznacza brak danych o zatrudnieniu w pierwszym półroczu 1934 r.

²⁴ RPPiH 1938, poz. 6547.

Z danych zawartych w tabeli 7 wynika, że wśród większych lubelskich młynów handlowych, w ciągu całego 1934 roku, 5 zakładów (55,6%) utrzymało zatrudnienie na tym samym poziomie, 2 odnotowały wzrost zatrudnienia w drugim półroczu (od 1 lipca do 31 grudnia), a 1 jego spadek o 5,0%.

W okresie letnim w dużych młynach lubelskich z powodu m.in. braku dostatecznych kapitałów obrotowych zredukowano liczbę pracowników i zmniejszono liczbę zmian z 3 do 2. W ten sposób w 1929 r. (okres letni) zredukowano w młynach handlowych miasta Lublina jedną zmianę robotników o łącznej liczbie około 50 osób.²⁵

Praca w młynarstwie wymagała znacznego wysiłku fizycznego i była też niebezpieczna, stąd zatrudniano głównie mężczyzn. W grudniu 1937 r. na 2151 pracowników fizycznych zatrudnionych w młynarstwie lubelskim, aż 98,1% to mężczyźni, a jedynie 1,5% kobiety i 0,4% młodociani.²⁶

W wielu młynach, szczególnie małych, tzw. gospodarczych, w proces produkcji angażowali się właściciele firm często z całą rodziną.

Z kolei właściciele większych młynów (handlowych) nie byli aż tak zaangażowani w proces wytwórczości, ponieważ zatrudniali pracowników. Więcej czasu mogli poświęcić na działalność gospodarczą i piastowanie różnych funkcji w życiu miejscowej społeczności. Przykładem było kilku lubelskich przemysłowców młynarskich, którzy w latach 1929–1937 działali w Izbie Przemysłowo-Handlowej w Lublinie. Do sekcji przemysłowej wspomnianej Izby należeli: Edward Krausse, Izaak Słobodkin i Izaak Lederman.²⁷ W większym stopniu miejscowe środowisko przemysłowców młynarskich zaangażowało się w działalność Giełdy Zbożowej i Towarowej w Lublinie. W 1935 r. wiceprezesem rady wyżej wymienionej Giełdy był E. Krausse, a inni przemysłowcy tej branży zajmowali funkcje: radcy — L. Lederman, I. Słobodkin; zastępcy radcy — J. Rolnik; wiceprezesa komisji rozjemczej Giełdy — I. Słobodkin; arbitra tejże komisji — E. Krausse, I. Lederman, J. Rolnik; członków komisji rzeczoznawców Giełdy — E. Krausse, B. Ślimak, I. Słobodkin.²⁸

Podsumowując, należy stwierdzić, że młynarstwo lubelskie odgrywało dużą rolę w skali ogólnokrajowej. Było poważnym dostawcą mąki w kraju,

²⁵ „Inspekcja Pracy” 1929, s. 81.

²⁶ St.Prz. 1937, [w:] „St.Pol.” 1938, z. 97, s. 28–31.

²⁷ SIPHL za rok 1929... , s. 15; SIPHL za rok 1935... , s. 140; SIPHL za rok 1936... , s. 163.

²⁸ *Sprawozdanie z działalności Giełdy Zbożowej i Towarowej w Lublinie za 1935 rok*, Lublin [1936], s. 8–12. Wspomniane osoby personalnie uczestniczyły w pracach Giełdy Zbożowej i Towarowej w Lublinie, piastując wymienione posady i biorąc udział w różnych komisjach. Istniała też lista przedsiębiorstw należących do Giełdy Zbożowej i Towarowej w Lublinie, która obejmowała firmy działające w handlu, finansach czy branży młynarskiej. W sumie do Giełdy należało 27 młynów z terenu województwa lubelskiego.

a część swoich wyrobów eksportowało za granicę. Nadmienić należy, że eksport dotyczył głównie otrąb, a w mniejszym stopniu mąki. W latach 1930–1937 udział Lubelszczyzny w krajowym eksporcie otrąb wahał się od 1,8–11,2%. Otręby wywożono głównie do Niemiec, Czechosłowacji, Austrii i na rynki skandynawskie.

RÉSUMÉ

Dans les années 1918–1939, l'industrie meunière comptait parmi les branches le mieux développées de l'industrie agroalimentaire de la région de Lublin. Après les destructions qu'elle avait subies à la suite de la première guerre mondiale, aux alentours de 1925, sa reconstruction fut terminée, lui donnant, de 1926 à 1929, un nouvel essor. Dans la région de Lublin, une des manifestations de celui-ci fut la mise en place de plusieurs grands moulins dits commerciaux ainsi que le développement d'un réseau de silos. Dans la structure de l'industrie meunière lublinoise, un rôle important revenait aux moulins commerciaux. C'étaient des entreprises avec un équipement technique au point dont les réserves de grain suffisaient pour une production de deux semaines. Les plus grandes avaient leurs propres bureaux de vente, leurs représentations commerciales ou leurs entrepôts dans différentes parties du pays. En ce qui concerne les petits moulins, leur équipement technique était plutôt modeste et leur activité commerciale ne couvrait que le marché local dans un faible rayon. Dans les années 1930–1933, l'industrie meunière fut affectée d'une crise. Dans la région de Lublin, celle-ci se manifestait entre autres par la baisse du prix des céréales et des produits faits à base de farine de blé, par une concurrence entre les moulins commerciaux et petits moulins et par la nécessité de contracter des crédits à long terme. En 1934, la crise s'était terminée et, à partir de 1937, l'industrie meunière connut une augmentation de la production de 59,6% par rapport à 1929. De nouveaux silos furent construits à Siedlce, Zamość, Bezwola et Tomaszów Lubelski. Dans la période 1928–1937, la part de la région de Lublin dans la production globale des moulins polonais oscillait entre 7,2 et 10,5%.